

הרב חיים דרוקמן

צמחה נכפשי

פרקי עיון והעמקה
בנושא התפילה

מהנשמה המתפללת תדיר
ועד לתפילה הנהוגה בימינו

אור עציון ספרי איכות תורניים
המכון התורני ע"ש ר' יצחק וחנה סטרולוביץ'

תוכן העניינים

- הקדמת העורך 9
- שער א – התפילה – ביטוי לקשר הטבעי אל ד' ... 15**
- פרק א – ואתה מחייה את כולם 17
- פרק ב – האדם והעולם 21
- פרק ג – דביקות א־לוהית – מציאות קבועה 28
- פרק ד – תפילת האדם 36
- נספח לפרק ד – שושנת ישראל 43
- שער ב – צרכי האדם – אמצעי לתפילה 47**
- פרק א – תחזוק הקשר 49
- פרק ב – "לְמַטַּר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתַּה מַּיִם" 57
- פרק ג – התפילה – "לב זמנו ופריו" 59
- נספח לפרק ג – השבת – פרי השבוע 61
- שער ג – מצות התפילה 63**
- פרק א – דין התפילה מהתורה 65
- פרק ב – שיטת הרמב"ן – חסד ולא חיוב 71
- פרק ג – תפילת הקבע 77
- פרק ד – מעלות תפילת הקבע 83
- פרק ה – תפילה בציבור 86
- פרק ו – מספר התפילות וזמנן 93
- נספח לפרק ה – היחיד והציבור 101
- שער ד – ברכת המינים 107**
- פרק א – סיבת תקנת הברכה 109
- פרק ב – מתפילת הַמְתַקְנִים לתפילתנו 119

125	פרק ג - שינויי נוסח
127	פרק ד - מניין הברכות
131	שער ה - תפילת עמידה וברכת הבינונו
133	פרק א - קיצור תפילת שמונה עשרה
136	פרק ב - ברכת הדעת
143	פרק ג - ברכת התשובה
146	פרק ד - ברכת הסליחה וברכת הגאולה
151	פרק ה - שאר הברכות
165	פרק ו - ברכת משיח בן דוד
175	נספח לפרק ב - אור המנורה
179	נספל לפרק ה - שאילת גשמים וארץ ישראל
187	שער ו - ברכות השבח וההודאה
189	פרק א - הברכה הראשונה - ברכת אבות
202	פרק ב - הברכה השניה - גבורות גשמים
218	פרק ג - הברכה השלישית - ברכת קדושת השם
230	פרק ד - שלוש הברכות האחרונות
235	פרק ה - תפילת הצדיקים על הדור
247	שער ז - קדיש
249	פרק א - ערך הקדיש
259	פרק ב - "יהא שמה רבה מברך"
282	פרק ג - עשרה שבחים
296	פרק ד - שאר חלקי הקדיש
302	פרק ה - השפעת הקדיש על הנפטר
308	פרק ו - הארמית בקדיש
325	מפתח תפילה

שער א

התפילה -

ביטוי לקשר הטבעי

אל די

ואתה מחייה את כולם

הקשר בין יוצר ונוצר

עוד קודם בואנו להתעסק בתפילה המעשית, יש ללמוד להכיר את **שורשי התפילה**, את משמעותה העמוקה והפנימית של התפילה. התפילה איננה רק אמירת מילים כלפי מעלה, מדובר במשהו עמוק הרבה יותר, שנעוץ בסוד ד' ליראיו. מצד האמת, מהווה התפילה ביטוי לקשר הטבעי שקיים בבריאה כולה, והאדם בראשה, עם בוראה.

בספר "הכוזרי" (ג, יא), מצביע רבי יהודה הלוי על הבדל עקרוני שקיים בין יצירה אנושית לבריאה א־לוהית:

שאין עניין הבריאה דומה לעניין המלאכה. כי האומן – כשהוא עושה רחיים, על הדמיון, וילך לו – ויעשו הרחיים מה שבעבורו נעשו.

והבורא יתברך, בורא האיברים ונותן להם כוחות וממשיך להם עם הרגעים, ואילו היו מעלים על לב הסתלקות השגחתו והנהגתו רגע אחד – היה נפסד העולם כולו!

לאחר שאדם יוצר דבר מה, יש לאותה יצירה קיום עצמאי, בלא קשר ליוצרה. היא תמשיך להתקיים גם אם יוצרה יסתלק, ואף אם ימות – מה שעשה עשוי ועומד. לדוגמה, רחיים ימשיכו להתקיים ולפעול גם לאחר שהאומן שיצרם יסתלק לו.

לא כן **היצירה הא־לוהית**. כשהקדוש ברוך הוא בורא מציאות כלשהיא – הוא ממשיך ומקיימה **בכל רגע ורגע**. לו יחדל לרגע מלקיימה – מיד תעלם! כך הדבר לגבי המציאות העולמית כולה – היא תלויה בקשר מוחלט של חיים בריבוננו של עולם.

מכאן עולה הקשר הייחודי והמהותי שבין הבורא לבריאתו, בשונה מהקשר הטכני שבין היצירה האנושית ליוצרה. המציאות כולה

שער א - התפילה - ביטוי לקשר הטבעי אל ד'

"מונשמת" בכל רגע ורגע מבוראה במעין חבל טבור המעניק חיים וקיום; הקשר של הבריאה לבורא הוא, איפוא, קשר של חיים.

המהר"ל, בהקדמת ספרו "תפארת ישראל", מברר את יסוד ההבדל שקיים בין הבורא לנבראו - לבין יוצר אנושי ליצירתו:

ואל יקשה לך כי הנגר הוא סיבה לבניין הבית, ועם כל זה, בהיעדר הנגר - יישאר הבית קיים! דבר זה אינו, כי אין הנגר סיבה לבית, רק שהוא מקרב העצים יחד, ודבר זה הנגר פועל - לא עצם הבית, והבית נעשה מן הנגר במקרה. אבל דבר שהוא סיבה בעצם אל מציאות דבר אחר - כל שכן שהוא סיבה לקיום שלו! שהרי היה סיבה שיהיה נמצא, וכן גם כן הוא סיבה לקיום שלו.

לאמיתו של דבר, הנגר לא יצר מציאות חדשה בבניית הבית. חומרי הגלם ששימשו לבנייה כבר היו קיימים בעולם, וקיומם אינו תלוי בנגר כלל, הוא רק פועל עליהם. על כן, כאשר תסתיים הבנייה ימשיך הבית לעמוד על מקומו בלא קשר ותלות בנגר. כאשר כבר מתחילה לא היה קשר מהותי - גם בסיום אין קשר מהותי בין היוצר לתוצר.

הקשר בין הבורא לבריאה הוא שונה. ד' יצר את המציאות מתחילתה יש מאין; הוא מקור החומרים היסודיים של הבריאה; זהו קשר מהותי מתחילתו, הממשיך להתקיים גם בעתיד, כאשר ישנו החומרים את צורתם וירכיבו בריאות שונות.

"דְּבָרְךָ נֶצֶב בְּשָׁמַיִם"

בתחילת "הלכות יסודי התורה", המהווה את הפתיחה לכל ספרי ה"משנה תורה", פותח הרמב"ם בידיעה הבסיסית ביותר לאדם היהודי:

יסוד היסודות ועמוד החוכמות לידע שיש שם מצוי ראשון; והוא מציא כל הנמצא; וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם - לא נמצאו אלא מאמיתת הימצאו.

זוהי ההלכה הראשונה: כל מה שיש בהווה - נברא על ידי הבורא. ממשיך הרמב"ם בהלכה הבאה:

פרק א - ואתה מחייה את כולם

ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי - אין דבר אחר יכול להימצאות.

אין כאן חזרה על ההלכה הראשונה בדרך השלילה, אלא עיקרון חדש - קיום המציאות העולמית תלוי לחלוטין בבורא; לו נתאר לעצמנו באופן היפוטטי שהבורא יחדל מלהתקיים - תחדל המציאות כולה מלהתקיים. זהו אותו העיקרון אותו ראינו בספר "הכוזרי".

דברים דומים כתב גם הרמב"ן, בפירושו לספר בראשית (א, ד):

כי עמידתם (-של מעשי בראשית) בחפצו (-של ד'), ואם החפץ יתפרד כרגע מהם - יהיו לאין!

המציאות קיימת אך ורק משום שהקדוש ברוך הוא חפץ בקיומה, ואם חלילה, לא יחפוץ בה - תהיה לאין!

בספר ה"תניא" (שער הייחוד והאמונה, א), מובאים דברים דומים בשם רבי ישראל בעל שם טוב:

כתיב: "לְעוֹלָם, ד', דְּבַרְךָ - נִצָּב בְּשָׁמַיִם" (תהילים קיט, פט).

ופירש הבעל שם טוב ז"ל, כי דברך שאמרת: "יְהִי רְקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם" (בראשית א, ו) - תיבות ואותיות אלו הן ניצבות ועומדות לעולם בתוך רקיע השמים, ומלובשות בתוך כל הרקיעים לעולם להחיותם...

כי אילו היו האותיות מסתלקות פְּרָגַע, חס ושלום, וחוזרות למקורן - היו כל השמים אֵין ואפס ממש, והיו כלא היו כלל! וכמו קודם מאמר "יְהִי רְקִיעַ" ממש!

וכן בכל הברואים שבכל העולמות, עליונים ותחתונים, ואפילו ארץ הלזו הגשמית, ובחינת דומם ממש - אילו היו מסתלקות ממנה כרגע, חס ושלום, האותיות מעשרה מאמרות שבהן נבראת הארץ בששת ימי בראשית (אבות ה, א) - הייתה חוזרת לאֵין ואפס ממש, כמו לפני ששת ימי בראשית ממש!

"לְעוֹלָם, ד', דְּבַרְךָ - נִצָּב בְּשָׁמַיִם" - דבר ד' הוא הוא שניצב בשמים ומקיים אותם. הדיבור האלוהי שנאמר בעת הבריאה ויצר אותה - הוא עצמו ממשיך לקיימה בכל רגע ורגע!

לדוגמה, דבר ד' בעת הבריאה: "יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם..." - המאמר הזה עצמו, "עומד" בשמים ומקיים אותם בכל רגע ורגע. אילו, חלילה, היה הקדוש ברוך הוא "לוקח בחזרה" את הדיבור שלו - לא היו השמים קיימים, והעולם כולו היה חדל להתקיים!¹

הבריאה כולה תלויה בדבר ד', ברצון הא־לוהי. "בעשרה² מאמרות נברא העולם" (אבות ה, א), ואותם עשרה מאמרות ממשיכים לקיים את העולם בכל רגע ורגע. הבריאה איננה פעולה חד־פעמית העומדת בפני עצמה, קיומה תלוי בדבר ד' המקיים אותה בכל רגע מחדש, כשם שאנו אומרים בברכת "יוצר המאורות": "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשית" - "מעשה בראשית" מתחדש בכל יום ברצון ד', בעשרה מאמרות שיצאו מפי ד' בעת הבריאה.

דומה הדבר לאדם האוחז בחפץ מסויים. כדי שהחפץ יפול, אין צורך שיעשה האדם פעולה אקטיבית וישליכנו ארצה, די בכך שיחדל מפעולת ההחזקה. כך גם הבריאה - ד' "אוחז" בה ומקיימה בכל רגע, לו יעזבנה לרגע קל - מיד תעלם ותחדל מלהתקיים!³

1. כן כתב גם רבי משה אלשיך (בפירושו לתהילים קיט, פט): "...כי מים העליונים תלויים במאמר... שהמאמר שהוא דיבורו, אשר אמר: 'יְהִי רָקִיעַ...', שהוא שיעלו המים, ויהיה הרקיע בתווך... ובכן, אילו תגזור חוכמתו יתברך ירפה ידו הדיבור - ישובו המים על הארץ והיה העולם תוהו ובהו! ...הנה 'לְעוֹלָם ד' דְּבָרְךָ', שהוא מאמר שה'שָׁמַיִם' תלויים בו, הוא 'נִצָּב' ועומד על משמרתו להעמידם שם". ובדומה כתב גם המלבי"ם (שם): "הדיבור שאמרת שיהיו שמים ושיהיו מאורות - הדיבור הזה ניצב שם לעולם מבלי השתנות, והוא חיות השמים וקיומם, שאם יסולק כוח הדיבור הזה מהם - ישובו אל התוהו והבהו".
2. למה דווקא עשרה? ראה לקמן בשער ז, פרק ג, תחת הכותרת: "השבחים שבקדיש".
3. דברים דומים כתב רבי חיים מוולוז'ין (נפש החיים ג, יא): "וכל דיבור ומאמר של הקדוש ברוך הוא במעשה בראשית, שאמר: 'יְהִי' - הוא הנפש וחיות אותו הדבר שנברא בו... ומאז והלאה, כל ימי עולם, דברו יתברך ניצב בהם להאירם ולקיימם כל רגע, בכל פרטי ענייניהם ושינוייהם וסידור מצבם" - רצון הא־ל, המתגלה בדיבורו, עומד ומקיים את העולם בכל רגע.

האדם והעולם

סולם דצח"ם

הקדמונים חילקו את המציאות העולמית לסולם דצח"ם: דומם, צומח, חי ומדבר – האדם. האדם ובעלי החיים הינם בעלי חיות הניכרת לעין כל, וגם בצמחים ניתן להבחין בכוח חיים המניע אותם לצמוח ולגדול.

בספר ה"תניא", מובא בשם האר"י הקדוש, שגם בדומם – כאבנים, עפר ומים – קיימת מציאות של "נפש", רמה מסויימת של חיים.

בספר נחמיה (ט, ו) מובאת תפילה נרגשת שנאמרה בבית המקדש לפני קהל ישראל, וכך היא נפתחת:

אַתָּה הוּא ד', לְבַדְךָ.

אַתָּה עָשִׂיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם, שָׁמַי הַשָּׁמַיִם, וְכָל צְבָאָם, הָאָרֶץ – וְכָל
אֲשֶׁר עָלֶיהָ, הַיַּמִּים – וְכָל אֲשֶׁר בָּהֶם.

וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כָּל־ם, וּצְבֵא הַשָּׁמַיִם לְךָ מִשְׁתַּחֲוִים.

"וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כָּל־ם" – הקדוש ברוך מחייה את המציאות כולה בכל רגע ורגע ומכניס בה חיים. וכפי שעולה מהפסוקים הללו – אין מדובר רק על חיים של "בעלי החיים" ובכללם הצומח והאדם – אלא גם את עולם הדומם, "הָאָרֶץ וְכָל אֲשֶׁר עָלֶיהָ". למרות שבמבט אנושי הם נטולי חיים, מצד האמת הפנימית – גם להם יש נפש וחיות!

פעמים רבות מסייע המדע המודרני להבנת מושגים רוחניים עמוקים, שהיה קשה לתפוס ולקבל לפני כמאתיים שנה. כך גם בנידון דידן – היום מוכח שאפילו הדומם – אינו דומם לחלוטין; המדע מלמדנו שהכל נע. בצמחים ניתן לראות צמיחה ופריחה, חיים מבלבלים, גם בעין בלתי מזויינת, אך באבן לא נראית לעינינו שום תזוזה, ובכל זאת – הכל נע! בכל קיימת חיות!

מדובר ברזי תורה. ככל שהעולם מתקדם, כך מתגלים רזים עמוקים יותר, ומתיישבים יותר על הלב.

אומר הרב זצ"ל, בספרו "אורות הקודש" (חלק ב, עמוד שסא), שקיים קשר מהותי בין כל חלקי סולם הדצח"ם:

עומד האדם ותוהה איזה צורך יש בכל המון המעשים והברואים המשוונים והרבים, ואיננו מבין איך הכל חטיבה גדולה אחת.

החיים התרדמתיים שבדומם - הם התחלת ברק האור ההולך ומזהיר בתוך העולם הצמחוני, מתפלג לאלפי רבבות קווים, מיוחדים ושונים, באים הם עד מקדש החיים, ושם הם מתנוצצים כבר בעליצות, הולכים ועולים עד רום עטרת ברואי עולם - האדם, שכל מהות חיו - זרמי אורותיהם, והתמדת הלך נפשו העולה למעלה - הם הם רק גלי ים גדולים, שהם הולכים ושבים מכוחם של כל תנועות החיים שבמציאות - מראשית הקטנות של החיים עד גדלותם, מדומם עד המדבר.

ישנו קשר חי בין הברואים כולם. לשם המחשה, נתאר לעצמנו זרם חשמל, המתפעל מערכת חשמל שלימה. הוא אומנם מפעיל בתחילה מכשירים פשוטים, בהם פעולת החשמל כמעט ואינה באה לידי ביטוי, אך ממשיך גם אל מכשירים מתוחכמים יותר ויותר, עד שהמערכת כולה מתפקדת בשלימות.

במציאות שלנו ישנו זרם נסתר של חיים, היוצא ממקור החיים, מא־לוהים חיים. זרם זה מניע ומחייה את המציאות כולה ועובר בחלקי הבריאה כולם, אך בכל אחד מהם הוא בא לידי ביטוי ברמה אחרת. באדם מתבטא כוח החיים בשיאו, בפעולות המורכבות שעושה האדם - הן הפיזיות והן הנפשיות והרוחניות. אך צריך לדעת שגם עולם החי ועולם הצומח מופעלים מאותו כוח חיים, ולא רק אלו - אלא אפילו עולם הדומם! "וְאֵתָהּ מְחַיֶּה אֶת כָּל־הַיָּבֵשׁ" - הכל חי במציאות, אם כי בעוצמות חיים שונות.

הבריאה כולה מחוברת למערכת חיים אחת. המציאות העולמית היא מערכת אחת מורכבת, הכל קשור זה בזה ומחובר זה לזה בקשר של חיים. כוחות החיים הולכים ומתבטאים בבריאה בצורה מדורגת, אין

דבר במציאות שהוא לְרִיק, ובלשון הרב: "הכל חטיבה גדולה אחת" -
"חטיבת הדצח"ם".

יש בעלי חיים שנתברכו בכישורים ייחודיים, אבל אצל האדם הכל מתנקז ומופיע באופן הרמוני ולא קיצוני. למשל, חוש הריח אצל הכלבים מפותח הרבה יותר מאשר באדם. אצל האדם הכוחות כולם פועלים בצורה הרמונית - החושים כולם קיימים בו בצורה מאוזנת.

האדם קשור עם כל חלקי הבריאה; הוא מקבל מכל המדרגות שמתחתיו, ומהווה את המרכז של המציאות כולה¹; כל כוחות החיים פועלים אצלנו בצורה הרמונית.

ממשיך הרב זצ"ל:

אם מתפלא אתה איך תדבר, תשמע, תריח, תחוש, תראה, תבין ותרגיש - השב לנפשך כי כל החיים, וכל הקודמים למערכתם, **הכל שופעים עליך את כל הוויותיך.**

אין נקודה קטנה יתירה - הכל נצרך, והכל משמש לתפקידו. אתה, וכל מה שלמטה ממך, והנך קשור ועולה עם כל מה שנושגב מבינתך ועולה עליך.

המציאות העולמית היא "חטיבה אחת", מערכת חיים אחת, אשר כל שלב בסולם הדצח"ם מקבל מהרמות הנמוכות יותר, ומביא את שקיבל לדרגת חיים חדשה.

1. בדומה מצאנו בפירוש המלבי"ם (בראשית ב, ז; יט-כ): "שכל אחד מבעלי החיים לא ימצא בו רק מידה אחת, לא זולתה... אבל האדם כולל ברוחו כל כוחות מעשה בראשית. שכל הכוחות הנמצאות והמפוזרות בנפשות בעלי החיים למיניהם כלולים ומקובצים בנפש האדם... שכל מידות בעלי חיים ששתל ד' בהם בעת היצירה היה הכנה **כדי שיתאספו כולם בנפש האדם**, כאשר יתקבצו ניצוצות השמש הנופלות על זכוכית המלוטש גבנוני לתוך מרכז השריפה... כי בכל בעל חיים יש בו רק מידה אחת... והאדם... התקבצו בנפשו כל המידות המפוזרות בכל בעלי החיים".

צמאון לאֵל חי

כפי שראינו בפרק הקודם, מקבלת הבריאה כולה את חייה מהבורא בכל רגע ורגע. עובדה זו מצביעה על צמאון טבעי של כל חי למקור החיים שלו. מתוך כך ש"וְאַתָּה מְחַיֶּה אֶת כָּל־בְּרִיָּה" (נחמיה ט, ו) - אזי: "צִמְאָה נַפְשֵׁי לַאֲלֹהִים, לַאֲלֵל־חַי" (תהילים מב, ג).

בתום הבריאה, נאמר (בראשית ב, א-ב): "וַיִּכְלֹ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל צְבָאָם". בפשטות, הכוונה היא, שבתום היום השישי הסתיימה מלאכת בריאת השמים והארץ, על כל צבאם.

בתרגום אונקלוס נכתב: "ואשתכללו שמיא וארעא" - לא מלשון סיום, אלא שיכלול.

רבי חיים בן עטר, בפירוש "אור החיים", הוסיף כיוון אחר:

"וַיִּכְלֹ" - על דרך אומרו: "נִכְסְפָה וְגַם כָּלְתָה נַפְשֵׁי" (תהילים פד, ג), ובאמצעות זה נשלמה ונתקיימה הבריאה.

"וַיִּכְלֹ" - מלשון כלות הנפש, כיסופים והשתוקקות. התשוקה לבורא היא גמר הבריאה, בה היא נשלמת ומתקיימת.

שלושת הפירושים שהבאנו למילה "וַיִּכְלֹ", משלימים זה את זה: הבריאה "כלתה" - באה לסיימה והשתכללותה, בכליון הנפש שלה אל בוראה!

הפיוט "אדון עולם", הנדפס בסידור בתחילת התפילה, מוכר וידוע לרבים:

אדון עולם אשר מלך, בטרם כל יציר נברא...
ואחרי ככלות הכל - לבדו ימלוך נורא.

במילים שלנו: ד' הוא "אדון העולם", ומלכותו קיימת עוד קודם שכל יציר נברא. "ואחרי ככלות הכל" - כלומר, אחרי שכל הבריאה תכלה - הוא עצמו "לבדו ימלוך נורא".

במבט ראשון, לשון הפיוט תמוהה - אם ד' היה מלך עוד קודם שנברא העולם, וימשיך במלכותו גם אחר שהעולם כולו יכלה - מה הצורך בבריאת העולם באמצע, אם הוא עתיד לכלות בסופו של דבר, ואינו משנה דבר?

אלא שגם כאן, הביטוי: "ככלות הכל" - איננו מלשון כלייה וכליון, אלא מלשון: "כלות הנפש", וכך היא כוונת הפיוט: אחר שהבריאה כולה תגיע לכלות הנפש אל בוראה - היינו, כאשר תתרומם לדבקות מובהקת בד' - אזי: "לבדו ימלוך נורא" - עם הבריאה כולה. זוהי השלמת הבריאה עליה דיבר רבי חיים בן עטר: "כלות הנפש" של המציאות כולה אל בוראה.

בדרך זו, צעד הרב זצ"ל (עולת ראי"ה א, עמוד מז):

והעלייה הזאת, של שיבת ההוויה לשיא גודלה, היא "ככלות הכל" - לא כלייה של חורבן והיעדר - כי אם "ככלות", "כָּלָה שְׂאֵרֵי וּלְבָבֵי... וְחִלְקֵי אֲלֵהִים לְעוֹלָם" (תהילים עג, כו). השיבה הזאת, של כללות ההוויה של הכל, אל מחוז חפצה העליון, השרוי ממעל להצמצום וההגבלה ההוויתית - זאת היא עטרת המלוכה העליונה... "ואחרי ככלות הכל לבדו ימלוך נורא" - "וְנִשְׁגַּב ד' לְבַדּוֹ בַּיּוֹם הַהוּא" (ישעיהו ב, יא).

כאשר תכלה הנפש של המציאות כולה אל מקורה, אל ד' - אז באמת "לבדו ימלוך נורא", כאשר יכירו כולם באמיתות הבורא, בכך ש"אין עוד מלבדו" (דברים ד, לה).

מדרגת האדם

ההשתוקקות לבורא משותפת אומנם לכל חלקי הבריאה, אך אצל האדם היא מגיעה אל השיא. כך מבאר הרב זצ"ל (אורות, זרעונים, ח):

הדביקות בד' היא התשוקה היותר טבעית לאדם. מה שהיא בכל המצוי כולו בצורה אילמת וחירשת, בצורה כוחנית - נתפתח באדם בצורה מושכלת והרגשית.

זכורני ניסוי שערך מורה לפיסיקה בכיתה, בהיותי נער. הוא לקח כספית והפריש לצד מעט ממנה. אל מול עיני התלמידים התקדם אותו מיעוט מופרש לעבר הכספית המקורית. מכאן נוכל ללמוד כי החלק שואף תמיד אל השלם שממנו הגיע, וחפץ להידבק בו. הבריאה כולה משתוקקת להידבק במקור חייה, ב"שלם" הגדול - בד', אשר "מְחִיָּה אֶת כָּלָם".

אצל רוב חלקי הבריאה מדובר בתופעה "אילמת וחירשת" - ללא יכולות ביטוי וקליטה, בכוח ולא בפועל. אצל האדם, לעומת זאת, יש לאותה השתוקקות ביטויים מושכלים והרגשיים.

נאמר בתהילים (יט, ב): "הַשָּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֱלֹהִים, וּמַעֲשֵׂיהָ יָדְיוֹ מַגִּיד הַרְקִיעַ" - השמים, בעצם מציאותם, מספרים את כבוד האל. בעצם מציאותה של הבריאה קיימת תשוקת הדביקות בד', אך אין לדבר ביטוי מעשי.

ביחס לבריאת האדם, נאמר (בראשית ב, ז):

וַיִּצְרֶה ד' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עָפָר מִן הָאֲדָמָה, וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים, וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה.

מבאר רש"י את משמעות הביטוי "נֶפֶשׁ חַיָּה":

אף בהמה וחיה נקראו: "נפש חיה", אך זו של אדם **חיה שבכולן** - שנתווסף בו **דעה ודיבור**.

נפש האדם ניחונה בחיוניות יתירה - "שנתווסף בו דעה ודיבור". תשוקת הדבקות בד' מקבלת אצל האדם ביטויים משמעותיים ביותר. התשוקה לאל איננה רק בכוח, בפוטנציאל, "בצורה אילמת וחירשת", אלא גם בפועל - בהבנה ובהרגשה.

בפרשת הבריאה משתמשת התורה בפעלים מגוונים לתיאור יצירת העולם: "וַיַּעַשׂ", "וַיִּבְרָא", "וַיִּצְרֶה". ביחס לנשמת האדם, מייחדת התורה פועל חדש, השונה מכל הפעלים הללו: "וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נְשָׁמַת חַיִּים". לכאורה, גם ביחס לנשמה ניתן היה לכתוב: "ויברא באפיו...", או: "ויעש באפיו", וכדומה. ובכל זאת, בחרה התורה להוסיף ביטוי ייחודי - "וַיִּפַּח". מסביר הרמב"ן מדוע:

ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש, יסודה וסודה... כי הנופח באפי אחר - **מנשמתו יתן בו**.

הביטוי: "וַיִּפַּח" מדגיש **שנשמתנו היא ניצוץ אלוהי**, שד' הכניס בנו מעצמותו, כביכול. אדם המנפח בלון או כדור מעביר לתוך המנופח חלק ממנו, מרוחו ונשמתו - כך הדבר בבריאת האדם. הנפיחה מבטאת שנשמת החיים ניתנה באדם כחלק אלוהי מהקדוש ברוך הוא עצמו, כביכול.

פרק ב - האדם והעולם

לאור דברים אלו מובן מדוע הדביקות בד' היא התשוקה היותר טבעית לאדם, שהרי נשמתו היא ניצוץ מהא־לוהות עצמה - שאיפה למקור היא המפעפעת בו ומעוררת בו צמאון למקור נשמתו.

דביקות אלוהית - מציאות קבועה

בכוח ובפועל

אחר שלימד הרב זצ"ל (אורות, זרעונים, ח) על תשוקת הדביקות האלוהית שקיימת באדם, הוא מרחיב ומדגיש שזוהי תשוקה מהותית ובלתי ניתנת לשינוי:

אין התשוקה של הדביקות המוחלטת באלוהים חיים, באור אין-סוף, דבר שיכול להיות חילופו בטבע ההווה. כשם שאנו מוכרחים לחיות, להיות ניזונים ומתגדלים - כך מוכרחים אנו להיות דבקים בד'.

תשוקת הדביקות באדם היא מוחלטת, שהרי היא חלק מעצם הקיום האנושי - לא פחות מאשר שאר פעולות החיים היסודיות, כאכילה וגדילה.

הצמאון לדביקות אלוהית לא תמיד מופיע בצורה מוחשית, אך אין זה משנה מאומה מעצם קיומו. עלינו מוטלת החובה לפתח בקרבנו פנימה את תשוקת הדביקות, כפי שממשיך הרב זצ"ל ומלמד:

הדביקות הנתבעת ממנו, בכל מלוא נשמתנו, מוכרחת היא להיות הולכת ומתפתחת בנו, הולכת ומתעמקת בהרגש, הולכת ומתחוורת בהכרה ותבונה.

לעיתים יש פער בין המציאות עצמה לבין הכרתה או הזדהות עמה, כך אנו מוצאים בדברי רבי עקיבא במשנה (אבות ג, יד):

חביב אדם שנברא בצלם,

חיבה יתירה נודעת לו, שנברא בצלם...

חביבין ישראל שנקראו בנים למקום,

חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום...

חביבין ישראל שניתן להם כלי חמדה (-התורה),

חיבה יתירה **נודעת** להם שניתן להם כלי חמדה...

"חביב אדם שנברא בצלם" - ערכו של האדם הוא עצם העובדה שנברא בצלם א־לוהים, שאילולא זה - מה בינו לבין בעלי החיים!?

"חיבה יתירה **נודעת** לו שנברא בצלם" - ערך יותר גדול, שעובדה זאת **נודעת לו**, כלומר - נמצאת בתודעה שלו, הוא מזדהה איתה וחי על פיה.

יש אומנם ערך גדול לעצם הבריאה בצלם, אך הערך הינו גדול יותר - "חיבה יתירה" - כשהאדם **מכיר** בעובדה הזו, מזדהה איתה, וחי על פיה.

כך גם בהמשך דברי רבי עקיבא: "חביבים ישראל שנקראו בנים למקום" - יש ערך גדול להיקרא בנים לד', אך ערך עליון יותר יש, שהמציאות הזו קיימת בתודעה, וזהו: "נודעת להם" - הם מזדהים איתה וחיים על פיה.

הבריאה בצלם והיותנו בנים למקום הם דברים שאנו נולדים איתם, אך **הכרה** בעובדות הללו, הפנמה אותן והזדהות איתן, במגמה לחיות על פיהן - דורשות עמל ויגיעה, פיתוח והרחבה, כמו בכל הכישרונות באדם - יש את הבסיס המולד, ויש את שיכלולו על ידי מאמצים ואמצעים רבים. וזהו שאמר הרב זצ"ל: "הדביקות הנתבעת ממנו... מוכרחת היא להיות הולכת **ומתפתחת בנו**, הולכת ומתעמקת בהרגש, הולכת ומתחוורת בהכרה ותבונה".

"וַיֵּצֵר ד' אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם עֶפְרָן מִן הָאֲדָמָה" (בראשית ב, ז) - שם **האדם** נגזר מה**אדמה** ממנה נברא. המהר"ל, בפרק ג' מספרו "תפארת ישראל", מברר שקיים קשר מהותי בין האדם לאדמה, כאשר לשניהם ישנו מכנה משותף, בשונה מבעלי החיים:

כי האדמה היא מיוחדת בזה שהיא **בכות**, ויש בה **יציאה לפועל**: כל הדברים אשר יוצאים ממנה - צמחים, אילנות ושאר הדברים.

וזהו עניינו של האדם שהוא **בכות**, ויוציא שלימותו אל **הפועל**. ולכך שמו ראוי לו, שיהיה משתתף עם האדמה שהיא מיוחדת להוציא מהכוח אל הפועל - פירות וצמחים. וכך הוא האדם.

הקרקע היא ביטוי למציאות מלאת פוטנציאל. אצורים בה, באדמה, כוחות אדירים היכולים לצאת אל הפועל – בשונה מהבהמה, אשר "בה מה" – אין בה שום דבר נסתר שיכול להתפתח, מה שאתה רואה בה – זה מה שיש בה. האדם דומה לאדמה – טמונים בו בכוח כוחות אדירים וביכולתו להוציאם אל הפועל.

כדי להוציא מהאדמה את שטמון בה יש צורך לעבדה – וכן האדם, על מנת להוציא את שאצור בו, יש הכרח לעבד אותו. רק באמצעות עמל רב ויגיעה, ניתן לגלות ולפתח את מה שכבר טמון בו בכוח. כל משמעותה של העבודה החינוכית היא לסייע לאדם לגלות ולפתח את **עצמו**, את שכבר נמצא בו בכוח.

הצמאון לא־ל חי אף הוא טבוע בנו בכוח. על מנת להוציאו אל הפועל, יש הכרח לפתחו ולטפחו, כך שנחיה אותו בעוצמתו המירבית.

עוד כותב הרב זצ"ל (אורות הקודש חלק ג, עמוד רי):

את הצמאון הא־לוהי, הבוער וסוער בשלהבת עוזו בלב – אסור לכבות! אם כל המכבה גחלת מעל המזבח הגשמי, עובר הוא בלאו של: "אֵשׁ תָּמִיד תִּקְדַּד עַל הַמִּזְבֵּחַ לֹא תִכְבֶּה" (ויקרא ו, ו) – קל וחומר המכבה גחלת רוחנית עליונה מעל גבי המזבח הרוחני, המלא חיי קודש, הלב ישראלי!

הרב ממשיל את האמונה שבלב האדם לאש הבוערת על גבי המזבח. את אש המזבח חייבים ללבות, לספק לה חומר תבערה שחלילה לא תכבה. באותה מידה יש לשמר את שלהבת האמונה בלב האדם, לטפחה וללבותה ולאפשר לה להתבטא באופן מעשי, שלא תדעך, חלילה.

מביאים חז"ל בגמרא (יומא כא, ב):

תניא: "וְנִתְּנוּ בְּנֵי אֶהְרֹן הַכֹּהֵן אֵשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ" (ויקרא א, ז) – אף על פי שאש יורדת מן השמים – מצוה להביא מן ההדיוט.

בבית המקדש הראשון היתה האש על המזבח באה משמים, ובכל זאת – מצווה אותנו התורה להביא אש משלנו, "מן ההדיוט". את העיקרון הזה מושך הרב זצ"ל אל אש האמונה בלב האדם:

אומנם צריכים תמיד להוסיף אש מן ההדיוט – בשכל טוב, בחוכמה ובבינה, באור תורה ונר מצווה – כדי שתהא השלהבת

עולה ומתרוממת, עולה ומוסיפה כוח וגבורה, בכל הדרגות של החיים - מרום רקיעא עד ארעית תהומא.

יש בלבנו צמאון טבעי לאֵלֹהוּת, הנובע מהעובדה שנשמתנו היא חלק אֵלֹה ממעל - זוהי ה"אש היורדת מן השמים" - זוהי התחלה מעולה ובסיס איתן, אך אין להסתפק בכך; עלינו להוסיף "אש מן ההדיוט" - ללבות את מה שיש בתוכנו, לפתח ולטפח את הצמאון הטבעי שקיים בנו.

הצמאון לדבקות אֵלֹהִית הוא כה חזק בנפש האדם הפרטי והאנושות בכללה, כך שהדבר לא יכול להישאר בהם רק בכוח, הוא עולה ודוחף כלפי מעלה.

אמונה בכל ההיסטוריה

ממשיך הרב זצ"ל:

ובשום אופן לא תוכל האנושיות, וגם כל ההווה, לחיות בלא הזרם של התשוקה לדביקות האֵלֹהִית החי תמיד בקרבה - אף על פי שהוא באופן סתום ונעלם.

כל דתות העולם מהוות עדות וביטוי לאותו צמאון פנימי, אף שלרוב מדובר בביטויים מעוותים, כשלעצמם. כשנקלף את הקליפות החיצוניות של הדתות השונות, נגלה את נקודת האמת הפנימית - הצמאון האנושי הטבעי לאֵל חי!¹

1. נחלקו הפרשנים בביאור הפסוק בבראשית (ד, כו): "וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ אָנוּשׁ, אִזּו הוּחַל לְקָרָא בְּשֵׁם ד'" - רש"י פירש שהחלו "לקרוא את שמות האדם ואת שמות העצבים בשמו של הקדוש ברוך הוא, לעשותן עבודה זרה ולקרואן אלוהות". נכדו, הרשב"ם, פירש באופן אחר לחלוטין: "לשון התחלה, שהתחיל להתפלל מתוך צרות שנתחדשו". לפי רש"י מדובר בתופעה שלילית של עבודה זרה, ולפי הרשב"ם זהו כיוון חיובי של עבודת ד'. כביכול, מחלוקת קוטבית בין הפירושים.

אומנם, ניתן לראות את שני הפירושים כמשלימים זה את זה: בדור אנוש הצמאון לאֵלֹהִים התעורר מסיבות שונות. הבריות אכן רצו לעבוד את ד', להתחיל להתפלל אליו, אך מחוסר הכוונה כיצד לבטא את תפילתם כראוי - התבטא הצמאון שלהם באופן שלילי, בעבודה זרה, ובכל זאת, מצד השורש - הכל נבע מתוך הרצון הפנימי לדבוק בד'.

בכל הדורות היו בני האדם בעלי אמונה בא־לוהות, גם כאשר הביטוי לאמונה זאת היה מעוות. תופעה זו מעידה על תשוקת הדבקות בד', שהנה כל כך טבעית לאדם, כפי שבאה לידי ביטוי באנושות לדורותיה.

בדורות האחרונים אנו פוגשים תהליך של התנכרות לא־לוהות, אך אין להתבלבל - ביחס להיסטוריה האנושית כולה, זוהי תופעה שולית וזעירה. כדי לחקור נושא לאמיתו, חובה לסקור אותו בצורה הרחבה ביותר, ולא רק לאור תקופה קטנה בת כמה דורות.

לא ניתן להגדיר אדם ככעסן בעקבות מפגש של כמה דקות, ייתכן שבאותו מפגש היה האדם במצב רוח מסויים שגרם להתנהגות חריגה מצידו. הגדרה אמיתית נובעת מתוך הכרה ארוכה ומשמעותית לאורך זמן, מתוך פגישת האדם במצבים שונים. באותו אופן לא ניתן להגדיר את האנושות לאור מצבה בדורות האחרונים בלבד, אלא רק מתוך היכרות ארוכה ומתמשכת לאורך ההיסטוריה כולה.

זו לא רק שאלה של תקופה וזמן, אלא גם של תרבות וחברה - הגדרת האנושות צריכה לנבוע מתוך סקירה של תרבויות וחברות שונות, בתקופות שונות. ובאמת, כשנתבונן באנושות לדורותיה ולגווייה, נגלה באופן חד משמעי, שהאמונה בא־לוהות מהווה את הבריח התיכון שלה, את התשתית למין האנושי כולו.

מיליארדי אנשים באנושות, לדורותיה ולגווייה, אמרו שיש א־לוהים. באים כמה דורות, שבאופן יחסי לאנושות כולה אינם נחשבים אפילו לפסיק קטן, ומערערים על הכל, טוענים שזהו רק דמיון הפורח באוויר, שמיליארדי אנשים נופלים בשטות מוחלטת.

מיליארדי אנשים בכל רחבי תבל, שאינם מכירים זה את זה, הגיעו למסקנה בסיסית משותפת - אם כי באופנים שונים ומכיוונים אחרים - כי יש א־לוהות; אצל כולם התגלה אותו צמאון פנימי אל המקור; האם דור אחד יכול לבוא ולסתור כל זאת בכדי? האם הדבר הגיוני?!

עד לפני כמה עשרות שנים, המציאות במדינות רוסיה היווה דחייה לדברינו - ציבור גדול ומפותח הכופר לחלוטין במציאות של א־לוהות. נהגנו לענות על כך בשתי תשובות:

א. רוסיה ביחס לאנושות לכללה ולדורותיה - אינה אפילו פסיק קטן!
ב. כדי להרחיק ציבור גדול כל כך מאמונה, השתמש השלטון במשטר של אימה, כפייה ועריצות; ניתק את אזרחי רוסיה בנתק מוחלט מכל האנושות שחוצה לה; נעשה שימוש באמצעים אכזריים כהגלייה והענשה כנגד כל מי שהעז אפילו לדבר על הנושא. הצורך בכל כך הרבה אמצעים חריפים להלחם כנגד האמונה, דווקא היא המגלה שבאופן טבעי האמונה קיימת, היא חזקה ועומדת, וכדי לדכאה יש צורך במאמצים רבים.

בימינו, אין צורך בתשובות הללו, המציאות מדברת בעד עצמה. התגלה שלאחר כשבעים שנה הכל התמוטט והתפורר. שקר אינו מסוגל להחזיק מעמד זמן רב כל כך, וכפי שראינו לעיל בדברי הרב זצ"ל:

ובשום אופן לא תוכל האנושיות... לחיות בלא הזרם של
התשוקה לדביקות הא־לוהית החי תמיד בקרבה...

אין לשפוט ולהגדיר את עצם האנושות לאור תקופה היסטורית מצומצמת ולפי חברה אחת. בסקירת כלל ההיסטוריה האנושית, לגוונה ולדורותיה - אנו רואים בבירור את האמונה כדבר מרכזי ומשמעותי ביותר.

בת מלכים

הרב זצ"ל (מידות הראי"ה, אהבה, ד) מדגיש את נעימותה של ההשתוקקות לד', השורה בלב האדם:

שלהבת אש הקודש של אהבת ד', הלוא בתוך הנשמה היא תמיד בוערת, מחממת היא את הרוח, מאירה את החיים. ועינוגיה אין להם סוף, אין מידה המתארת את נעמה.

כמו האש - כך אש אהבת ד' מחממת ומאירה. אש אהבת ד' בוערת בנשמה ומקרינה כלפי חוץ - מחממת את הרוח ומאירה את חיי האדם. ממשיך הרב זצ"ל ומזהיר מפני התעלמות מהאש הנפלאה הזו, השרויה בתוכנו:

ומה אכזרי הוא האדם על עצמו שהוא משתקע במחשכי החיים, מטריד עצמו בחשבונות רבים - ואת חיי החיים, את

עדן יסוד החיים, הוא משכיח מלבבו, ומשום כך אין לו חלק בו. והרי הוא הולך שחוח מתגרת יד החומריות הגסה, המתגברת עליו באין אור ואין זוהר.

שטף החיים גורם לאדם להתעסק בדברים שוליים בחייו, מה שגורם לו לשכוח את העיקר – הדבקות במקור החיים, בא־לוהות. משתעבד האדם לקליפת החיים, לדברים החיצוניים, הטפלים, ואת הפנים הוא שוכח.

מרוב שקיעה בצדדים החיצוניים של החיים, אין האדם מנצל את הפוטנציאל הגלום בו בכוח, הוא שוכח מנשמתו וממקורה.

אומנם דבר זה, נגד כל טבע הנפש, ונגד טבע ההוויה כולה הוא. חסד עליון מוכרח הוא להתפרץ ממסגרותיו, וקדושת החיים תסלול נתיבות לשיפעת העדן להופיע בכל שלל צבעיו, "עין לא ראתה אֱלֹהִים זולָתְךָ, יַעֲשֶׂה לְמַחְפָּה לֹ" (ישעיהו סד, ג).

מביאים חז"ל (קהלת רבה ו, ו) משל לחיי האדם בעולם הזה:

משל למה הדבר דומה? לעירוני שנשא בת מלכים, אם יביא לה כל מה שבעולם – אינם חשובים לה כלום, שהיא בת מלך.

בת מלכים לעולם לא תרגיש הנאה או שלימות מההנאות הפשוטות של רוב בני האדם. היא רגילה למציאות אחרת לגמרי, למציאות חיים שונה בתכלית.

כך הנפש – אילו הבאת לה כל מעדני עולם – אינם כלום לה! למה? שהיא מן העליונים.

נשמת האדם היא "בת מלכים", היא שייכת למציאות עליונה, ועל כן, כל העניינים החיצוניים של העולם הזה אינם שווים בעיניה לכלום. מסיבה זו, אדם לעולם לא ירגיש שלימות בצדדים הגשמיים של העולם הזה, שכן, עיקר חייו – נשמת החיים שבו – שואפת למהו אחר לגמרי, למקורה.

ההתעסקות בטפל שבחיים לא תוכל להימשך זמן רב: "חסד עליון מוכרח הוא להתפרץ ממסגרותיו" – דברים חומריים ניתן לכלוא, אבל את הרוח אי אפשר! זהו "חסד עליון" שיש באדם כוח שכזה – והוא

מוכרח להתפרץ בשלב מסויים. רק כאשר יופיע עולם הבא בתוך העולם הזה, יהיה ניתן לחוש את העונג הנפלא של הדבקות בקדוש ברוך הוא.

פעולה שאינה פוסקת

ואם יטען הטוען: הרי אינני מרגיש את תשוקת הדבקות! תשובה לכך ניתן להביא מדברי הרב זצ"ל, במקום אחר (סוף "ריש מילין"):

פעולת החיים של הנשמה איננה פוסקת - כשם שכללות פעולת החיים החומרית אינה פוסקת כל ימי החיים.

אחד הדברים המשותפים לפעולות החיים היסודיות ביותר באדם, הוא העובדה שאין חשים בהן, חרף פעולתן הבלתי פוסקת. פעימות הלב ומחזור הדם, פעולת הנשימה, מערכת העיכול וכן הלאה - כל אלו פעולות יסודיות המתרחשות בגופינו, מקיימות אותנו ומצמיחות אותנו, ובלעדיהן לא ניתן להמשיך לחיות - העובדה שאיננו חשים בהן בכל רגע אינה פוגמת בכהוא־זה מקיומן. כך גם פעולת החיים של הנשמה - זוהי פעולה שמתרחשת ללא הרף, גם אם איננו חשים בה.

קיימת תשוקת דבקות פנימית, גם אם איננו חשים בה כל הזמן.